
Karakterisering van het *Etimologie- woordeboek van Afrikaans* (EWA)

Fons Moerdijk, *Instituut voor Nederlandse Lexicologie, Leiden en
Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, Nederland (moerdijk@inl.nl)*

Samenvatting: Zesendertig jaar na *Afrikaanse etimologieë* van Boshoff en Nienaber verscheen er in 2003 een nieuw etymologisch woordenboek van het Afrikaans: het *Etimologiewoordeboek van Afrikaans* (EWA). Tussen die twee woordenboeken bestaat een wezenlijk verschil. Het werk van Boshoff en Nienaber is vrijwel alleen toegankelijk voor specialisten en niet specifiek bedoeld voor een breed publiek. EWA is juist allereerst bestemd voor de leek die zich interesseert voor de oorsprong en de geschiedenis van de eigen taal. Daarnaast biedt het ook de etymoloog en historisch taalkundige een hoop gegevens en inspiratie voor nader onderzoek. Als etymologisch woordenboek bezit EWA een aantal bijzondere, eigen kenmerken. De selectie van de woorden is bepaald door het beoogde gebruikerspubliek. Als gevolg daarvan bevat EWA verscheidene typen woorden die in traditionele etymologische woordenboeken doorgaans veronachtzaamd worden, zoals afleidingen, samenstellingen, neologismen en gemeenzame spreektaalwoorden. De artikelstructuur wordt gekenmerkt door een hoge graad van uniformiteit en consistentie. Het accent ligt op de zogenaamde etymologia proxima, de etymologie waarbij men één stap teruggaat en de meest directe herkomst van het woord biedt. Voorts is speciale aandacht besteed aan polysemie: niet alleen de herkomst van de dominante betekenis van een woord wordt gegeven, maar ook die van zijn eventuele andere betekenis(sen). Benoemingsmotieven komen ook veelvuldig aan bod. In een eventuele tweede druk zouden opvallende verschillen in vorm of betekenis altijd verklaard of in ieder geval besproken moeten worden. Dat blijft nu nogal eens achterwege. Ook zou voorafgaand aan zo'n volgende editie meer onderzoek naar woordhistorisch materiaal uit primaire bronnen voor met name de 17de–19de eeuw verricht moeten worden. Het zou mooi zijn als deze eerste uitgave van EWA de aanleiding tot een dergelijk onderzoek zou vormen.

Sleutelwoorden: BENOEMINGSMOTIEF, ETYMOLOGIA PROXIMA, ETYMOLOGIA REMOTA, ETYMOLOGIE, ETYMOLOGISCH WOORDENBOEK, LEXICOGRAFIE, LEENVERTALING, MACROSTRUCTUUR, MICROSTRUCTUUR, POLYSEMIE, WOORDGESCHIEDENIS

Abstract: Characterisation of the *Etimologiewoordeboek van Afrikaans* (EWA).

In 2003, thirty six years after *Afrikaanse etimologieë* by Boshoff and Nienaber, a new etymological dictionary of Afrikaans has been published: the *Etimologiewoordeboek van Afrikaans* (EWA). There is a substantial difference between these two dictionaries. The work of Boshoff and Nienaber is almost entirely accessible only to specialists and not specifically meant for the general public. EWA is first and foremost meant for the layperson who is interested in the origin and the history of his/her own language. In addition it also offers a lot of data and inspiration for further research to etymologists and historical linguists. EWA is an etymological dictionary with a number of special characteristics. The selection of the entry-words has been determined by the intended users. Consequently, EWA contains several kinds of words which are generally neglected in traditional etymological dictionaries, such as derivations, compounds, neologisms and colloquialisms. The entry structure is characterized by a high degree of uniformity and consistency. The focus is on the so-called etymologia proxima, the nearest etymology that goes one step back and provides the most

direct origin of a word. Furthermore, special attention has been paid to polysemy: not only the origin of a word in its dominant sense has been given but also that of its other eventual sense(s). Explanations of naming are also frequently indicated. In a future second edition significant differences in form or meaning should always be explained or certainly discussed. At present, these have rather often been neglected. Prior to such a subsequent edition, more research on word historical materials from primary sources especially for the 17th–19th century should also be done. It would be excellent if this first edition of EWA could lead to such an investigation.

Keywords: ETYMOLOGIA PROXIMA, ETYMOLOGIA REMOTA, ETYMOLOGICAL DICTIONARY, ETYMOLOGY, LEXICOGRAPHY, LOAN TRANSLATION, MACROSTRUCTURE, MICROSTRUCTURE, POLYSEMY, WORD HISTORY, WORD ORIGIN

1. Inleiding

Zesendertig jaar na *Afrikaanse etimologieë* van Boshoff en Nienaber, gepubliceerd in 1967, heeft het Afrikaans er een nieuw etymologisch woordenboek bijgekregen: het *Etimologiewoordeboek van Afrikaans* (EWA). Op 5 september 2003 werd het op het bureau van het *Woordeboek van die Afrikaanse taal* (WAT) officieel gepresenteerd. Bij die gelegenheid hield ik een feestrede met de titel 'De bijzondere kenmerken van EWA'. Ik dankte dat voorrecht en genoeg aan mijn nauwe bemoeienis met het woordenboek. Tot driemaal toe was ik in Stellenbosch om er een opleiding etymologie te geven aan de beoogde EWA-redacteurs. Ik zorgde voorts voor het ontwerp van de microstructuur en vaste tekstmodellen, adviseerde bij de selectie van de bronnen en de op te nemen woorden, las en becommentarieerde de kopij. Ik voel mij dan ook zo'n beetje 'de Adam van EWA'.

Dit artikel is een brede uitwerking van die rede die ik toen gaf. Het is geen recensie. Mijn nauwe betrokkenheid bij EWA maakt mij ongeschikt als recensent. Ik heb me ten doel gesteld om vanuit mijn perspectief de belangrijkste kenmerken aan te geven en te bespreken. Daarbij is mijn verbondenheid met EWA juist een voordeel. Ik heb kennis van adviezen, afspraken en beslissingen die aan bepaalde aspecten en werkwijzes ten grondslag lagen. Informatie daarover werkt verhelderend.

Mijn karakterisering van EWA zal bestaan uit een algemene typering, een beschouwing van de macrostructuur, de selectie en de aard van de trefwoorden, met daarbinnen speciale aandacht voor de leenvertalingen, een behandeling van de microstructuur, waarbij ik de belangrijkste aspecten daarvan belicht, te weten de verhouding tussen nabije en verre etymologie, polysemie, benoemingsmotieven en dateringen. Vervolgens ga ik in op de rol van EWA voor het Nederlands en bespreek ik enige tekortkomingen, op te vatten als desiderata voor een eventuele tweede editie.

Bij de genoemde presentatie van EWA kreeg een beperkt aantal mensen een cd-rom-versie ten geschenke. Ik behoorde tot die gelukkigen en maak op verscheidene plaatsen in dit artikel dankbaar gebruik ervan.

2. Algemene typering

Etymologische woordenboeken zijn geen naslagwerken ter bevordering of ter controle van het eigen taalgebruik. Men slaat ze op voor enig woordhistorisch onderzoek, of men leest ze uit interesse in de herkomst en geschiedenis van de eigen woordenschat en de eigen cultuurhistorie die daarin weerspiegeld worden. Afhankelijk van deze functies kunnen we ze als volgt typeren:

- (a) uitsluitend naslagwerk voor wetenschappelijk onderzoek, dus voor etymologen en anderszins taalkundig geschoolden;
- (b) overwegend naslagwerk voor wetenschappelijk onderzoek, maar tot op zekere hoogte ook leeswoordenboek voor een breed niet taalkundig geschoold lekenpubliek;
- (c) overwegend leeswoordenboek voor een breed lekenpubliek, maar tot op zekere hoogte ook geschikt als basis voor wetenschappelijk onderzoek;
- (d) uitsluitend leeswoordenboek.

Volgens deze indeling zou het genoemde werk van Boshoff en Nienaber een etymologisch woordenboek van het type (b) of misschien zelfs (a) zijn, terwijl EWA een vertegenwoordiger is van type (c). *Afrikaanse etimologieë* is vooral een naslagwerk voor etymologen en taalkundigen. Het is niet opgezet als leeswoordenboek voor een niet taalkundig geschoold publiek. EWA vormt in dit opzicht het spiegelbeeld van Boshoff–Nienaber. In de Inleiding bij het werk (blz. i) verwoordt Dirk van Schalkwyk de doelgroep van EWA als volgt: 'Die EWA is nie in die eerste plek vir die etimologies kundige persoon daargestel nie, maar wel vir die breë intellektuele lekepubliek. Omdat etimologiese woordeboeke interessante leesstof bied, is dit egter 'n inligtingsbron vir elke taalliefhebber.' Bedoeld in eerste instantie voor een breed lekenpubliek, biedt het daarnaast zeker ook etymologen en historisch-taalkundigen veel van hun gading. Het is opgezet en bewerkt met inachtneming van bestaande wetenschappelijke principes en methodes en gebaseerd op controleerbare bronnen. Mikkend op een breed publiek, is er zeker sprake van popularisering, maar dan wel van een popularisering waarbij aan wetenschappelijke eisen is voldaan (vgl. Seebold 1981: 264-265).

3. Macrostructuur

Bij het ontwerpen van de macrostructuur, de lijst van geselecteerde trefwoorden en hun ordening, heeft de redactie zich haar beoogde brede lezerspubliek over het algemeen goed voor ogen gehouden. De trefwoordenlijst is niet, zoals in tal van traditionele etymologische woordenboeken, het resultaat van eenzijdig-

dige aandacht voor een keur van ongelede erfwoorden, substraatwoorden en oude ontleningen, het traditionele lievelingseten van de etymologische smulpaap. Leidende gedachte voor de selectie van die trefwoorden was niet: is het woord interessant voor de etymologische vakman, d.w.z. ongeleed en/of oud genoeg, maar: is het woord interessant voor de ontwikkelde leek, die in de herkomst van de woorden van zijn taal belang stelt? Is het een woord dat door zo iemand zal worden opgezocht? Door dat andere perspectief hebben ook tal van jonge en gelede woorden en zelfs behoorlijk wat woorden uit de informele spreektaal in EWA onderdak gevonden.

Samenstellingen en afleidingen zijn ten onrechte de stiefkinderen van de etymologie. Toch zijn ze van belang voor dateringen, voor een getrouwe weerspiegeling van de verhoudingen binnen de woordenschat, maar ook om de omvang van het leengoed van een taal vast te kunnen stellen. In dat perspectief is het zinvol vooral bij samenstellingen na te gaan of er sprake is van een volkomen inheems woord dan wel van een leenvertaling (= een woord dat wel is gevormd met inheemse elementen, maar die elementen zijn vertalingen van een uitheems woord). Het EWA bevat vele, vaak even vernuftige als amusante voorbeelden van leenvertalingen, met name uit het Engels. Ik geef ter illustratie de volgende greep uit het rijke aanbod: *agterbanker* naar Eng. *backbencher* (1910); *aptytwekkertjie* naar Eng. *appetiser* (1862); *bergfiets* naar Eng. *mountain bike* (2000); *blitsverkoper* naar Eng. *bestseller* (1889); *broekiekous* naar Eng. *pantyhose* (1963); *ontkleedans* naar Eng. *striptease* (1936); *padvark* naar Eng. *road hog* (1891); *ruk-en-rol* naar Eng. *rock-and-roll* (met een veelzeggende schertsende vervorming van *rock* in *ruk!*); *riller* naar Eng. *thriller* (1889); *sagtebal* naar Eng. *softball* (1926); *sjoebroekie* naar Eng. *hotpants* (1970); *skootrekenaar* naar Eng. *lap-top* (1984); *skopboks* naar Eng. *kickboxing* (1971); *terugflits* naar Eng. *flashback* (1916); *wensdenkery* naar Eng. *wishful thinking* (1932); *wetenskapfiksie* naar Eng. *science fiction* (1851). Een voorbeeld van een afleiding is *kreuner* naar Eng. *crooner* (een even vermakelijke als doeltreffende klankvervorming!).

Wat de behandeling van het verschijnsel leenvertaling betreft, zouden Nederlandse (en andere) etymologische woordenboeken een voorbeeld kunnen nemen aan het EWA. Wanneer we in EWA lezen dat zelfs Afrikaans *vlootblauw* een leenvertaling is van Engels *navy blue*, dan roept dat de vraag op: Hoe zit dat eigenlijk met het Nederlandse *marineblauw*? Het zou mij niet verbazen als bij nader en grootschalig onderzoek zou blijken dat veel voor inheems-Nederlands gehouden samenstellingen in werkelijkheid ook leenvertalingen van Engelse woorden zouden blijken te zijn.

Veel van deze leenvertalingen getuigen van de geestigheid en vindingrijkheid van de Afrikaanse taalgebruiker. Die eigenschappen zijn ook af te meten aan inheemse relatief jonge vormingen zonder buitenlands model, zoals bijvoorbeeld *moffiepropeller* voor 'strikdas', *moltrein* voor 'metro' en *soldoedie* 'soldate', een blend van de eerste lettergreep van *soldaat* en *doedie* 'jong meisie'.

Naast geschiktheid voor het beoogde lezerspubliek was er een tweede voorwaarde verbonden aan de selectie van de op te nemen woorden: zoveel mogelijk een weerspiegeling vormen van de diversiteit in herkomst en van de

interne gelaagdheid van de woordenschat van het Afrikaans als zodanig. Het aandeel van het Nederlands en het Engels daarin is groot en het ligt dan voor de hand dat beide talen ook in het woordenboek de boventoon voeren.

EWA bevat, zo leert de digitale versie, 8 054 alfabetisch geordende trefwoorden. Op die 8 054 trefwoorden moeten we enerzijds de verwijsslemmata in mindering brengen, anderzijds moeten we rekening houden met een toename, omdat per woord voor meer betekenissen verschillende herkomsttalen vermeld kunnen zijn. In 6 006 gevallen is de herkomsttaal voor woorden én betekenissen aangegeven. Juist omdat voor nogal wat betekenissen meer herkomstmogelijkheden worden geboden, is het niet zinvol het aantal keren dat talen als herkomsttalen worden genoemd, in percentages om te zetten. Bovendien valt uit de data op zich nog niet af te leiden hoe zeker of onwaarschijnlijk de etymologische voorstellen zijn. Wel geven de aantallen die je op de cd-rom krijgt voor de verschillende herkomsttalen een indicatie van hun spreiding en relatieve gewicht. Het zal geen verbazing wekken dat het Nederlands met 4 523 treffers koploper bij uitstek is. Het Engels is met 1 727 (daarbij zijn alle variëteiten samengenomen, waaronder Zuid-Afrikaans Engels met 27) een sterke tweede. Ze worden op ruime afstand gevolgd door Maleis 50 (inclusief 3x 'Kaapse Maleis'), Duits 50, Khoi 43, Frans 40, Zulu 39, Nama 36, Xhosa 31, Portugees 21 (inclusief 6x Maleis Portugees), Nguni 18, Sotho 15, Tswana 12, Indonesisch (inclusief Indonesisch Nederlands, Oost-Indisch Nederlands) 7, San 6 en Vlaams 3. Arabisch, Korana, Nederduits, Pedi, Spaans, Swahili, Tamil, worden twee keer genoemd en Chinees, Hebreeuws, Hindi, Italiaans, Oerdoe, Russisch, Shona en Venda één keer.

Bij de woorden en betekenissen waarvoor geen herkomsttaal is aangegeven, hebben we te maken met Afrikaanse woorden en betekenissen. Hun aantal moet dan in de duizenden lopen. Voor het aantal betekenissen bij polyseme leenwoorden kunnen we een redelijke indicatie krijgen, omdat ze binnen het sjabloon meestal de vaste formule 'het in Afr. self ontwikkel' meekregen. Het zijn er 525. Onder de inheemse vormingen nemen samenstellingen (1 018) en afleidingen (300), ook geheel volgens de verwachting, een prominente plaats in.

Ofschoon men zich duidelijk op het Standaard-Afrikaans heeft geconcentreerd, zijn ook woorden uit de 'geselstaal' opgenomen (391) en zijn in zeer bescheiden mate ook enige streektaalwoorden (36) opnamewaardig bevonden. De aanzienlijke invloed van het Engels op met name de informele omgangstaal (Ponelis 1998: 122-123 en 126) heeft zijn reflex in woorden als *grênd*, *grill*, *groan*, *garanttee*, *neklis*, *newwer*, *nip* (< informeel Z.-A. Eng. *nip(s)*), *nok* (< Eng. *knock*), *quit*, *ref* (< Eng. *ref(eree)*), *useless*.

Veel woorden die direct en herkenbaar uit het Nederlands komen en waarover etymologisch niets meer dan dat te zeggen viel, zijn niet opgenomen. Ze konden echter niet allemaal weggelaten worden. Dat zou immers tot gevolg gehad hebben dat het Nederlandse aandeel in de opbouw van de Afrikaanse woordenschat te kort gedaan zou worden. Uit oogpunt van representativiteit heeft wel een zeker aantal ervan een plaats in het woordenboek gekregen. Een

gevolg van die praktijk is, dat samenstellingen waarover wel een etymologisch interessante of aardige opmerking te maken viel, wél opgenomen kunnen zijn, maar dat de ongelede woorden zelf die er een bestanddeel van vormen, er níét in staan. Zo bevat EWA een samenstelling *kothuis* met de informatie dat dit woord door volksetymologie is ontstaan uit Engels *cottage*, maar naar artikelen voor de woorden *kot* en *huis* zal men tevergeefs zoeken. We vinden er wel *melkbaard*, *botterkop*, *koubeitel*, *kouekoors*, maar niet *melk*, *kop*, *beitel* en *koors*.

Er zijn ook nogal wat woorden waarvan de etymologie zo summier is, dat ze overbodig aandoen. Ponelis (2002: 33) somt er een aantal op. Men moet echter niet te snel oordelen tot overbodigheid. Allereerst niet, omdat er, zoals we zagen, bij nogal wat inheems lijkende samenstellingen toch sprake kan zijn van leenvertalingen. Voorts worden deze 'voor zich sprekende' woorden interessanter als ze vanuit het Afrikaans in een andere taal zijn ontleend. Zo valt er weliswaar niets spectaculairs te beleven aan de vermelding dat *huilboom* een samenstelling is van *huil* en *boom*, maar opname is toch te rechtvaardigen vanwege het feit dat het woord door het Zuid-Afrikaans Engels is overgenomen. Overname van Afrikaanse woorden door het Zuid-Afrikaans Engels is relevant (EWA bevat 661 gevallen daarvan). Het wijst op zekere 'populariteit' van het Afrikaanse woord. Ook de aanwezigheid van dateringen kan al een rechtvaardiging voor opname zijn. Dat *gewas* uit Ndl. *gewas* stamt, is etymologisch alderminst opzienbarend, maar via de dateringen voor betekenissen van het Nederlandse woord als 'ongeveer 1600' en '1608' krijgen we toch de aanwijzing dat het woord tot het vroege Hollands-Afrikaans behoort zal hebben.

Als er echter buiten de vorming op zich geen relevante feiten voor de woordgeschiedenis te vermelden zijn, zouden transparante samenstellingen en afleidingen buiten de deur gehouden worden, zo was met de redactie afgesproken. Inbrekers hou je blijkbaar altijd. Dat is bijvoorbeeld aan de orde bij een artikel als dat voor *versdrama*, waarvoor alleen 'drama wat in versvorm geskryf is' als betekenis, en 'samenstelling van *vers* en *drama*' als etymologie wordt gegeven. En bij *erdewerk* wordt naast de opgave van twee betekenissen slechts vermeld dat het woord een samenstelling is van *erd* en *werk*. Er is geen datering, geen doorgave naar Zuid-Afrikaans Engels noch andere informatie die aan het woord enig etymologisch belang had kunnen geven. Dergelijke woorden hadden inderdaad beter weggelaten kunnen worden ten gunste van woorden die er etymologisch meer toe doen.

Spreading over de woordsoorten geeft het volgende beeld: zelfstandig naamwoord 5 685, werkwoord 1 238, bijvoeglijk naamwoord 832, bijwoord 271, tussenwerpsel 219, telwoord 19, voorzetsel 18, voegwoord 17, voornaamwoord 15, lidwoord 2.

4. Microstructuur

De microstructuur, de informatie die binnen het artikel over de trefwoorden wordt gegeven en de ordening daarvan, valt op door uniformiteit en gestaalde consequentie. Die zijn allereerst het gevolg van een vooraf ontworpen bewer-

kingssjabloon, waarin de velden voor de diverse informatiecategorieën zijn vastgelegd: lemma, woordsoort, wisselvorm, label, betekenisnummer, definitie en etymologie. Bij 'etymologie' zijn er verschillende velden voor 'nabije etymologie' en 'verre etymologie' (zie daarvoor de volgende paragraaf), met daarin velden als benoemingsmotief, bepaalde klank- en vormingsprocessen en bij ontlening: brontaal, bronwoord met zijn betekenis (als die afwijkt van die van het leenwoord). Bij woorden en betekenissen worden binnen het artikel ook hun vroegste dateringen vermeld, mits beschikbaar.

Maar er is meer. De woordenschat van het Afrikaans is in een aantal hoofdcategorieën te verdelen. Voor die categorieën en hun onderverdelingen zijn van tevoren vaste tekstmodellen ontworpen. Ook die werkwijze stond garant voor een hoge uniformiteitsgraad.

Van veel belang voor de opvallende interne consistentie van het EWA was ten slotte de aanstelling van een z.g. 'tegniese redakteur', Gerhard J. van Wyk, die verantwoordelijk was voor de definitieve redigering, de controle op de nakoming van de gemaakte afspraken, en de eindcontrole van de zetproeven.

De informatie in de artikelen is duidelijk gepresenteerd in goed leesbare, volle tekst, die niet, zoals te vaak bij het werk van Boshoff en Nienaber, is samengeperst als een sloopauto.

4.1 Het onderscheid tussen etymologia proxima en etymologia remota

In EWA wordt een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de z.g. etymologia proxima en de etymologia remota. De etymologia proxima is de etymologie waarbij het directe etymon voor een woord wordt gegeven. Je gaat slechts één stap terug in de herkomstontwikkeling. De etymologia remota, de verwijderde etymologie, betreft de verdere stappen terug tot eventueel de uiteindelijke oorsprong, het einde van de etymologische evolutieketen. Die twee vormen van etymologie moeten goed uit elkaar gehouden worden. EWA geeft bij het eerste artikel *pen* 'veer van 'n vogel' en 'schrijfwerktuig' de volgende etymologie:

Uit Ndl. *pen* (Mnl. *penne*).
Mnl. *penne* uit Latyn *penna* 'veer'.
Eng. *pen*.

Het bestanddeel 'Uit Ndl. *pen* (Mnl. *penne*)' is hier de etymologia proxima, het gedeelte 'Mnl. *penne* uit Latyn *penna* 'veer'. Eng. *pen*' is de etymologia remota, met vermelding van een vorm in een verwante Germaanse taal.

De nadruk ligt in EWA op de directe etymologie. De verwijderde etymologie wordt normaal slechts in hoofdlijnen geschetst en ontbreekt vaker waar die voor de lekengebruiker niet interessant of te gecompliceerd werd geacht. Een bijzonder markante karaktertrek van EWA is, dat beide soorten etymologieën ook typografisch zijn onderscheiden. De verwijderde etymologie komt achteraan in een nieuwe alinea en in een kleiner lettertype, een vernieuwend

procédé, waarbij beide vormen van etymologie terecht en helder uiteengehouden worden.

Een consequentie van de nadruk op de etymologia proxima is, dat Germaanse achtergronden niet zo aan bod komen als bijvoorbeeld in Nederlandse etymologische woordenboeken voor oude erfwoorden het geval is. EWA bevat geen stelselmatige opsomming van externe verwanten in andere Germaanse talen in de diverse stadia van hun ontwikkeling. Hier ligt een belangrijk onderscheid met *Afrikaanse etimologieë*. Wel treft men met zekere regelmaat naast de standaardopgave van de Nederlandse familieleden een vermelding aan van huidige verwanten in belangrijke Germaanse talen als het Engels en het Duits. De ultieme gang naar Indo-europese wortels wordt niet gemaakt, laryngalen en substraten vindt men er niet in terug. De vakman blijft hiervoor aangewezen op de etymologische woordenboeken van het Nederlands en andere Germaanse talen. Invoering in EWA zou overigens slechts het zoveelste geval betekend hebben van klakkeloze overname van dergelijke gegevens uit eerdere etymologische woordenboeken. Bovendien, voor kritische verwerking daarvan is nog altijd een etymologische kennis van het Germaans en Indo-europees vereist, die bij de EWA-redactie nu eenmaal (nog) niet aanwezig was.

Afwijkingen van de algemene lijn komen wel voor. Zo wordt *mielie* 'graansoort, of die kop, pit of saad van hierdie plant' teruggevoerd op Ndl. *milie* (al Mnl.) 'Turkse koring'. Dit is de directe etymologie, waarmee volstaan had kunnen worden. Van dit Ndl. *milie* wordt echter vervolgens aangegeven dat het is ontleend uit Portugees *milho* 'manna, mielie', dit weer uit Latijns *milium*, dat waarschijnlijk verband houdt met Latijns *mille*, mv. *mil(l)ia* 'duizenden'. Erg ver terug gaat ook de etymologie van *frikadel*. Na de directe etymologie 'uit Ndl. *frikadel*, *fricadel*' wordt nog de volgende verwijderde etymologie gepresenteerd: 'Ndl. *frikadel* uit Fr. *fricadelle* uit Provensaals *fricadel*, wat teruggaan op Gallo-Romaans *frigicare, intensief van Latyn *frigere* 'rooster'".

De neiging om toch meer informatie bij de verwijderde etymologie te geven is zeer begrijpelijk. Vaak zitten daar zeer interessante, soms zelfs spectaculaire, elementen in, waarvan men terecht aanneemt dat ze ook boeiend zijn voor de lekenlezers. Men wil hun die dan ook niet onthouden. Immers, zoals Malkiel (1976: 20-21) stelt, vanuit zuiver theoretisch-wetenschappelijk standpunt mag juist één stap terug de perfecte temporele reikwijdte zijn, commercieel kan dat wel eens niet zo verstandig zijn, omdat de gebruiker nu eenmaal graag mee teruggevoerd wordt naar een punt waar zijn intellectuele honger gestild kan worden. De nabije etymologie is nu eenmaal vaak minder prestigieus dan de verre etymologie. Vandaar dat veel etymologische woordenboeken zoveel zeer gesofisticeerde spatio-temporele bouwsels met veel overtolligheden (Malkiel 1976: 20-21) bevatten. Dat laatste heeft EWA in ieder geval zoveel mogelijk willen vermijden. De verhouding tussen het Nederlands en het Afrikaans is in dit opzicht wel te vergelijken met de verhouding tussen het Latijn en de Romaanse talen. Etymologische woordenboeken van de Romaanse talen moeten de geschiedenis van de woorden tussen het Latijn en het huidige

tijdvak vastleggen, maar niet de geschiedenis van de Latijnse woorden vóór de Romeinse tijd. Voor Frans *chien* volstaat opgave van herkomst uit Latijns *canis*, maar de herkomst dáárvan hoeft feitelijk niet meer gegeven te worden (Bloch-Von Wartburg 1994: xx).

4.2 Betekenissen

Etymologische woordenboeken moeten inzicht geven in de lexicale opbouw van een taal. Daartoe behoort niet alleen de verklaring van de herkomst van de woorden, maar ook die van de betekenissen. Op betekenisgebied laten de traditionele etymologische woordenboeken het doorgaans echter schromelijk afweten. Men doet alsof woorden slechts één betekenis hebben. En indien men die goed bekend achtte of als die niet nodig was om niet-verwante woorden met dezelfde vorm uit elkaar te houden, dan werd zelfs die ene betekenis niet eens gegeven. Dat is wat het Nederlandse taalgebied betreft bijvoorbeeld het geval in het vermaarde *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal* van Franck, Van Wijk en Van Haeringen en het *Nederlands Etymologisch Woordenboek* van Jan de Vries. Het *Etymologisch Woordenboek* van Van Dale geeft bij ieder trefwoord nog wel één betekenis, maar plaatst die tussen rechte haken. Het zal wel niet zo bedoeld zijn, maar dit geeft betekenissen toch ook het aanzien van bijkomstigheid. Een gunstige uitzondering vormt het nieuwe, grote *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands* (EWN), waarvan onlangs onder hoofdredacteurschap van dr. Marlies Philippa, met prof. dr. Frans Debrabandere en dr. Arend Quak, het eerste deel verscheen. Daarin wordt voor het eerst bij verscheidene woorden systematischer aan de belangrijkste betekenisontwikkelingen aandacht besteed.

Binnen de moderne etymologie overheerst thans wel de opvatting, dat etymologische woordenboeken niet alleen de herkomst maar ook de belangrijkste betekenisontwikkelingen moeten vastleggen (vgl. Pfeiffer 1993: VIII-IX, Pfister 1980: 1, Hiersche 1993: 65 en 68-69, Seebold 1981: 264-265). Het EWA sluit daarbij aan en geeft ook de semantiek waar ze etymologisch recht op heeft. Heeft een woord meer betekenissen, dan behandelt het die consequent allemaal. Het geeft het ontstaan van verschillende betekenissen op verschillende tijdstippen aan, vermeldt met nadruk welke betekenissen het Afrikaans zelf ontwikkeld heeft en welke het aan andere talen, het Nederlands en het Engels voorop, heeft ontleend. EWA levert bijvoorbeeld voor het woord *mol* naast de bekende knaagdierbetekenis ook de betekenissen 'persoon wat ondergronds op 'n donker plek werk', 'persoon wat bysiende of kortsigtig is' en 'persoon wat as dubbelagent optree'. Van ieder van die betekenissen wordt aangegeven waar ze vandaan komt. In de primaire betekenis 'ondergronds knaagdier' gaat Afrikaans *mol* terug op Nederlands *mol*. In de betekenis 'persoon wat as dubbelagent optree' is Afrikaans *mol* ontleend aan Engels *mole* (1925). De twee andere betekenissen 'het in Afr. self ontwikkel'. Nederlandse etymologische woordenboeken geven slechts de etymologie voor *mol* 'ondergronds knaagdier'.

Door zijn etymologische aandacht ook voor andere betekenissen dan alleen de basisbetekenis laat EWA ons aan de ene kant goed zien welke betekenisontwikkelingen het Afrikaans zelf heeft doorgemaakt, aan de andere kant presenteert het betekenisgegevens die tot uitbreiding of bijstelling van onze kennis van het oudere Nederlands zullen leiden. Het Afrikaans *afval* dankt zijn eerste betekenis 'overtollig voedsel of vlees dat weggegooid wordt' aan het Nederlands, maar kent als tweede, inheems ontwikkelde betekenis: 'kop, pootjes en pens van 'n geslagte dier as gereg', een vorm van culinaire recycling die ons Nederlanders (gelukkig) vreemd is (het moet toch een smakelijk gerecht zijn, want in die tweede betekenis is *afval* zelfs tot in het Zuid-Afrikaans Engels doorgedrongen). Afrikaans *asem* heeft de betekenissen 'adem, ademhaling, uithoudingsvermogen' van gewestelijk Ndl. *asem*, maar heeft daar zelf de betekenis 'iemand om 'n taak te verrig' bij ontwikkeld. *Koerasie* gaat terug op Nederlands *courage* (1548; zelf een ontlending aan het Frans) in de betekenis 'moed'. Het Afrikaans heeft daar twee eigen betekenissen aan toe weten te voegen: 'manhaftigheid wat deur die gebruik van sterk drank aangewakker word' en 'seksuele viriliteit of oormoed'. In de kindertaal heeft *piepie* er naast een primaire betekenis 'urine' of 'urineren', betekenissen die berusten op Nederlands *piepie* (vooral in de verbinding *piepie doen*), een tweede, inheems ontstane betekenis 'penis' bijgekregen.

Soms worden door EWA betekenissen ten onrechte als inheems beschouwd. Afrikaans *kuier* vinden we terug met vier betekenissen: 'rustig wandel', 'bezoek aflê, sonder om te oornag', 'as gas by iemand tuisgaan', en in de informele spreektaal 'gesellig verkeer, fuif'. Volgens EWA zou alleen de betekenis 'kuieren, rustig wandelen' op het Nederlands teruggaan. Het WNT heeft twee artikelen *kuieren*: 'op zijn gemak wandelen' en 'praten, kouten'. Ze verschenen in een aflevering uit 1909. Gegevens uit dialectwoordenboeken die later verschenen, konden daar dus nog niet in verwerkt zijn. Vanzelfsprekend was het voor de redactie van EWA onmogelijk om alle Nederlandse dialectbronnen na te pluizen. Zij moest zich vrijwel uitsluitend op het WNT en Van Dale baseren. Daardoor moest men wel de informatie missen die het *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten* over *kuieren* geeft: naast de wandelbetekenis vinden we daar ook: 'op bezoek gaan, een uitgangsdag hebben'. De Afrikaanse betekenis 'op bezoek gaan' is niet inheems, maar moet ook gerekend worden tot het Hollands-Zeeuwse erfgoed in het Afrikaans.

4.3 Benoemingsmotieven

Binnen het bewerkingsjabloon is een apart veld ingeruimd voor het benoemingsmotief, de op vorm en betekenis gebaseerde verklaring van de naamgeving. EWA besteedt daar volop en consequent aandacht aan. In het tekstmodel is hiervoor een standaardformule ontworpen, die systematisch aanvangt met 'so genoem omdat ...'. Liefelijk is *trompoppie* 'majorette': 'Die meisie word so genoem omdat die musiek waarop opgetree word, deur slaginstrumente ver-

skaf word'. Van een bijna dichterlijk gehalte is de verklaring bij *lugkasteel*: 'so genoem omdat die ongegronde verwagting gevisualiseer word as 'n kasteel wat as 't ware in die lug dryf en nie op iets konkreets rus nie'. Aansprekend is het benoemingsmotief van *lawaaewater* 'sterk drank, veral brandewyn': 'so genoem omdat 'n persoon wat hom aan sterk drank vergryp, geneig is om lawaaierig te raak'. Niet bepaald vleierend voor bejaarden is de verklaring bij *ouvolk* 'groot klipsalmander': 'so genoem omdat die vel uit harde skubbe bestaan en omdat die reptiel vir lang tye bewegingloos in die son sit. Sowel sy voorkoms as sy gedrag kom dus ooreen met dié van 'n ou mens'. Niet te versmaden zijn voorts: *advokaat* 'drank uit brandewyn, eiers, suiker en gerasperde neutmuskaat berei': 'so genoem omdat die drank volgens 'n ou bygeloof bevorderlik sou wees vir die advokaat se stem en om sy brein te verskerp', *balbyter* 'soort mier met 'n groot kop': 'so genoem omdat sulke miere by veral seuns se kortbroeke inkruip wanneer hulle plat op die grond sit en hulle dan rondom die testikels byt', *fransmadam* 'kleinerige, lekker seevis': 'so genoem omdat die vis se blink en groot bruin oë aan dié van 'n Franse dame herinner'.

Soms wordt bij ontleningen het benoemingsmotief van het woord in de brontaal besproken. Dat is bijvoorbeeld het geval bij *malmok* 'seevoël wat in die suidelike oseane voorkom'. Dit woord zou zijn oorsprong hebben in Nederlands *malmok*, een samenstelling van *mal* 'dwaas' en *mok* 'meeuw' (1685) met de betekenis 'noordelijke stormvoël'. Het benoemingsmotief dat wordt gegeven, geldt niet het Afrikaanse, maar het Nederlandse woord en luidt: 'Die Hollanders wat hierdie seevoëls in Groenland teëgekome het, het hulle so genoem omdat die voëls hulle weens hul 'domme malligheid' so maklik laat doodslaan het'. Afrikaans *kugel* 'jong, bedorwe, welgestelde, veral Joodse meisie wat materialisties en ligsinnig is en geaffekteerd deur die neus praat' is afkomstig uit Zuid-Afrikaans Engels slang *kugel* (1970), dat op zijn beurt te vereenzelvingen valt met Engels *kugel* 'niervetpoeding gemaak van noedels, aartappels of brood, soms met die byvoeging van rosyne'. Het benoemingsmotief dat wordt gegeven heeft dan betrekking op het Zuid-Afrikaans Engelse woord en wordt heel plastisch als volgt verwoord: 'Die meisie word wsk. so genoem omdat sy daarmee gereduseer word tot 'n styselrige poeding, 'n vergelyking wat haar oppervlakkigheid en aangeplaktheid weerspieël'. *Fliék* 'bioskoop' is ontleend aan Australisch Engels *flick* (1926). Eng. *flick* 'bioscoop' is ontstaan uit *flickers* 'rolprente', zo genoemd 'vanweë die flikkerende ligte tydens 'n vertoning'. Hier geldt het benoemingsmotief het Engelse woord.

Het benoemingsmotief is regelmatig vermengd met interessante en/of anekdotische cultuurhistorische bijzonderheden. Zo luidt de verklaring bij *boereraat* 'medisyne, meestal kruie-aftreksels, soos in die ou dae gebruik toe dokters skaars was': 'so genoem omdat boere geskiedkundig ver van dokters af was en dus dikw. hulle eie rate teen siektes moes vind'. En bij *gentoe* (*jento*, *jentoë*, *jintoë*) 'prostituut' lezen we: 'So genoem na 'n skip, die Gentoo, wat in die middel van die 19de eeu aan die Kaap aangedoen het met 'n groep vroulike passasiers wat prostitute geword het (de redacteur voegt daar heel diplomatiek

aan toe: 'Daar is baie teenstrydighede oor waar die skip vandaan gekom het en wat die herkoms van die vroue was'). In dat perspectief ontmoeten we ook historische personen. Bij *jakopewer* 'rooi of oranjekeurige seevis', lezen we dat het door volksetymologie is ontstaan uit Ndl. *jacob-evertsen* (1648). Het benoemingsmotief luidt: 'so genoem omdat die vis se huid aan die rooi, gevlekte puisiegesig van 'n Ndl. admiraal uit die 17de eeu, Jacob Evertsen, herinner'. *Klaaslouwbos* is een bepaald soort gewas. Als benoemingsmotief vernemen we: 'vermoedelik so genoem omdat ene Klaas Louw toegelaat het dat die plant op sy lande vervuul, en sodoende daartoe bygedra het dat dit 'n lastige onkruid geword het'.

Het benoemingsmotief kan ook een bepaalde betekenis betreffen. *Fiskaal* komt voor in de betekenissen 'gerechtsambtenaar' en 'vogel met 'n V-vormige wit rugmerk'. Bij die tweede betekenis wordt meegedeeld dat de vogel zo wordt genoem 'omdat die voël, soos die amptenaar, insamelingswerk doen deur insekte en klein diertjies as 'n kosvoorraad te vergaar, of omdat die voël net so deur kleiner voëltjies en diertjies gevrees word as wat die beampete tydens die VOC-bewind deur die koloniste gevrees is'. De betekeniskloof tussen *kriek* 'krekel' en *kriek* 'horloge' wordt gedicht met de toelichting: 'wsk. so genoem omdat die eentonige tikgeluid daarvan herinner aan die geluid wat 'n kriek maak'.

Soms is het gegeven benoemingsmotief dubieus. Voor *krukker* 'iemand wat nie meer fiks of vaardig genoeg is om op sportgebied te kompeteer nie' stelt EWA: 'so genoem omdat die persoon weens beserings, dikw. dié wat die gebruik van 'n kruk noodsaak, nie meer aan 'n bepaalde sportsoort kan deelneem nie'. Hier lijken we toch eerder uit te moeten gaan van een afleiding met *-er* van *kruk* en van verbinding met de betekenis 19) die het WNT daarvoor geeft: 'Als minachtende benaming voor iemand die "niet meekan", die in zekere opzichten ten achteren of in een bepaald vak (en derg.) onbedreven is, enz.; een sukkel. Soms ook medelijdend of minachtend gebezigd met betrekking tot gezondheid of lichamelijken toestand, zelden en thans nooit met betrekking tot het uiterlijk.'

4.4 Dateringen

Dateringen worden gegeven bij woorden en bij afzonderlijke betekenissen. Men treft ze vooral aan bij Nederlandse en Engelse woorden. Bij Afrikaanse woorden wordt in tal van artikelen met het bronjaartal aangegeven in welke woordenlijst of welk woordenboek van het Afrikaans ze voor het eerst zijn opgetekend, bij sommige worden vroegste dateringen vermeld die men uit secundaire bronnen, boeken en tijdschriftartikels heeft overgenomen.

Dateringen voor Nederlandse woorden zijn voornamelijk gehaald uit het WNT. Dat is een zeer gecompliceerd woordenboek. Bovendien wordt het vinden van dateringen bemoeilijkt, doordat in de oude delen van dit woordenboek (tot 1942) de citaten niet gedateerd zijn. Ook Nederlandse taalkundigen

zelf slagen er niet altijd in bij de juiste gegevens uit te komen. Voor Nederlandse woorden zullen bovendien, nu de cd-rom van het WNT daarvoor geraadpleegd kan worden, nog behoorlijk wat vroegere dateringen gevonden gaan worden. Het eerste deel van het EWN vertoont die tendens al. Nogal wat dateringen zullen dan ook met enig voorbehoud gezien moeten worden.

Van de ruim 4 000 keren dat een herkomstdatum voor een Nederlands woord of Nederlandse betekenis is opgegeven, komt ongeveer de helft uit de 16de en de 17de eeuw; 1 524 ervan zijn al in het Middelnederlands bekend.

Problematisch was voor het Nederlands de datering van dialectwoorden. Pas redelijk laat in de negentiende eeuw verschijnen de eerste dialectwoordenboeken waarin ze worden opgetekend. Die eerste optekening is natuurlijk niet hun ontstaansjaar. In werkelijkheid zijn ze (veel) ouder. Dergelijke woorden toch voorzien van het publicatiejaar van het dialectwoordenboek, zou een vertekening van die werkelijkheid hebben gegeven. Daarom heb ik de redactie geadviseerd in die gevallen geen datering te geven. Dat advies heeft men zich in het algemeen goed ter harte genomen, maar soms is het veronachtzaamd. Bij *swernoot* wordt gewezen op een Nederlands, gewestelijk (oostelijk) *swernood*, nevenvorm van *zweernood*. Dit laatste woord krijgt een datering 1870 mee. Het is afkomstig uit een dialectwoordenboek van Schuermans. Heel in het algemeen kan als waarschuwing gelden, dat men jonge dateringen bij gewestelijke Nederlandse woorden (ruwweg: vanaf de paar laatste decennia van de 19de eeuw) moet wantrouwen; ze zijn normaliter (veel) ouder.

Aarzeling was er bij mij ook met betrekking tot het geven van zeer vroege dateringen bij tal van Engelse woorden (bijvoorbeeld: *groan* 'ongeveer 700's'; *quit* 'ongeveer 1440'; *necklace* 1590; *grill* 1668). Grofweg kan men stellen dat het Engels vóór de negentiende eeuw nauwelijks of geen invloed op de woordvoorraad van het Afrikaans gehad zal hebben. Daarom leken dergelijke vroege dateringen, die betrekking hebben op het eerste voorkomen in het Engels zelf, minder zinvol. Er is toch besloten ze te geven. Het zijn vaak woorden uit een dagelijkse levenssfeer en het is wel tekenend voor de algemene, zich uitbreidende invloed van het Engels dat ze daarbinnen worden overgenomen. Juist aan hun vroege jaartal voor het Engels zijn ze in die hoedanigheid goed te herkennen.

Voor veel dateringen van Afrikaanse woorden geldt, wat we boven te kennen gaven voor de dateringen van Nederlandse dialectwoorden: ze hebben betrekking op de eerste optekening in de lexicografische traditie, maar het gaat daarbij om woorden die in de gesproken volkstaal al (veel) langer bestaan en waarvoor dus een (veel) hogere ouderdom moet worden aangenomen. Om die vast te kunnen stellen en om de ontwikkelingen naar vorm en betekenis door de eeuwen heen na te gaan, is onderzoek van primaire bronnen (reisverslagen, journalen, rechtsdocumenten enz.) over de periode van de tweede helft van de 17de eeuw tot en met de 19de eeuw noodzakelijk. Zo'n onderzoek moet het ook mogelijk maken de historische fases in de verhouding tussen het Nederlands en het Afrikaans beter te onderscheiden. Voor het huidige woordenboek ont-

braken daartoe de middelen en bezat de redactie nog niet de vereiste woord-historische en etymologische kennis, maar voor een mogelijke tweede druk zou er alles aan gedaan moeten worden om het in enige substantiële vorm van de grond te krijgen.

5. EWA en het Nederlands

In het voorgaande hebben we al op verscheidene plaatsen op overeenkomsten en verschillen van het Afrikaans met het Nederlands gewezen. Die focussing op het Nederlands ligt natuurlijk voor de hand. Het aandeel van het Nederlands in de woordenschat van het Afrikaans is bijzonder groot. Niet alleen vormt de 17de-eeuwse informele Hollandse omgangstaal een belangrijke basis voor het Afrikaans, maar ook later, vooral vanaf de 19de eeuw, heeft het Afrikaans de invloed van de geschreven Nederlandse cultuurtaal ondergaan. De geschiedenis van de Nederlandse woordenschat is daarom niet alleen van belang voor de geschiedenis van de Afrikaanse woordenschat, maar de geschiedenis van de Afrikaanse woordenschat is ook van groot belang voor de geschiedenis van de Nederlandse woordenschat.

In dat licht is belangrijk en interessant dat EWA de aandacht vestigt op heel wat oude of gewestelijke Nederlandse woorden en betekenissen, zoals bijvoorbeeld: *agtelosig*, verouderd Ndl. *achteloosig*; *astrant* 'vrijpostig, brutaal' nog in gewestelijk Ndl.; *frot* 'tikkertje', verband met gewestelijk Ndl., in versch. zuidelijke dialecten *frot* 'slag' (op zijn beurt in relatie met fr. *frotter* 'aanraken'); *kwan-suis* 'schijnbaar', verouderd Ndl.; *nakend* uit Ndl. spreektaal (in 17de-eeuwse Hollandse spreektaal nog dominante variant van *naakt*), nu nog gewestelijk; *nuut*, uit gewestelijk Hollands *nuut*, naast *nieuw* in de schrijftaal; *oorhoops*, verouderd Ndl. *overhoops*, nevenvorm van *overhoop*; *polvy* 'hak van 'n skoen', verouderd Ndl. *pollevij*; *runnik* 'die geluid van 'n perd voortbring', gewestelijk Ndl. *runniken*; *skraps* 'schaars, onvoldoende, zuinig, krap, schriel', verouderd Ndl. *schrap*, nog gewestelijk in Vlaanderen; *tet* 'vrouwenborst, tepel', nog in gewestelijk Ndl.; *uitlander* 'buitenlander', verouderd Ndl.; *verbrands*, verouderd Ndl. *verbrand* (16de/17de eeuw), uitroep van verbazing, teleurstelling of ontsteltenis.

EWA bevat op diverse plaatsen grondwoorden van afleidingen die in het Nederlands verloren gegaan zijn of alleen gewestelijk nog bekend zijn. *Parmantig* 'onbeskof, uitdagend, vermetel' heeft zich ontwikkeld uit Ndl. *parmantig* (1599) 'deftig, fier'. Daarnaast vermeldt EWA een substantief *parmant* 'onbeskofte, uitdagende, vermete persoon'. Dat laatste is te verbinden met een verouderd Ndl. bijvoeglijk naamwoord *parmant* (1599), dat volgens het WNT gewestelijk o.a. in Friesland en Holland nog als substantief bekend is. Afrikaans *toet* gaat terug op Ndl. *toeten*, de verouderde grondvorm van het bekende frequentatief *toeteren*. *Troetel* 'liefkozen', 'baie liefde of sorg gee' is te verbinden met verouderd Ndl. *troetelen* (1532), dat verdrongen is door zijn thans zeer gebruikelijke afleiding met *ver-*: *vertroetelen*.

Een voorbeeld van een oude Nederlandse betekenis die in het Afrikaans bewaard is gebleven, levert *fluks* 'groot van gestalte, frisgebouw'. Het WNT vermeldt een verouderde betekenis 'flink, stevig, fors (van voorkomen of lichaamsbouw)' en Van Riebeeck in hoogsteigen persoon levert als citaat: 'Zij waren zeer fraai en zeer fluksche mannen van bijzondere goede statuur'. Opmerkelijk is het woord *kont*. In de Afrikaanse betekenis 'vroulike skaamdeel' leeft de oorspronkelijke betekenis van dit oude, Germaanse woord voort. Het is ook de oudste betekenis van het Ndl. *kont*, nu alleen nog gewestelijk bewaard gebleven in o.a. Vlaanderen, Groningen en Friesland. In het Standaard-Nederlands betekent *kont* nu 'zitvlak, billen', door het WNT gekarakteriseerd als 'blijkbaar jonge' betekenis. Het bevat geen bewijsplaatsen van voor de 18de eeuw, wat de afwezigheid ervan in het Afrikaans verklaart. Het woord had die betekenis eenvoudigweg nog niet, toen Van Riebeeck en de zijnen aan de Kaap neerstreken.

Gegevens in EWA zullen ook beter inzicht verschaffen in vroegere gewestelijke verbreidingen. Het znw. *raas* 'bestrafing, vermaning' krijgt de volgende etymologie: 'Uit gewestelijke Ndl. *raas* 'beknorring''. Die etymologie berust duidelijk op gegevens uit het WNT. Dat vermeldt als betekenis 5): 'Beknorring'. De toepassing blijft volgens de bronnen (de Groningse dialectwoordenboeken van Molema en Ter Laan) beperkt tot Groningen. Dat het Afrikaanse woord inderdaad uit die Groningse toepassing komt, is niet aannemelijk. Het woord is of was in andere (steeds regionale) betekenissen bekend: 'onzin, gekheid' bij 17de-eeuwse Vlaamse en Zeeuwse schrijvers, 'dom gepraat' en 'geschreeuw, getier' in Vlaams-België; 'behoefte om dol te doen' in Limburg (Valkenburgs). Een betekenis als 'bestrafing, berisping' kan teruggaan op 'geschreeuw, getier' en is oorspronkelijk waarschijnlijk over een groter gebied verspreid geweest.

Lexicale divergentie van het Afrikaans met het Nederlands is niet alleen veroorzaakt doordat in het Afrikaans woorden bewaard bleven die in het Nederlands zelf verdwenen zijn of er alleen gewestelijk nog voortleven. Beide zijn natuurlijk ook geheel eigen nieuwe wegen gegaan. Voor divergentie zorgt daarbij vooral ook het verschil in reactie op de invloed van het Engels. Bij de voorbeelden van leenvertalingen die we gaven bij de behandeling van de macrostructuur, zagen we al dat het Afrikaans veel eigen vormingen heeft waar het Nederlands simpelweg de Engelse woorden onvertaald ontleend heeft. EWA levert ook tal van voorbeelden waarbij het verschil komt, doordat het Nederlands een leenvertaling met andere elementen heeft of het woord niet kent, zoals onder meer het geval is bij: *aanddrag* naar Eng. *evening dress* (1896), Ndl. *avondkleding*; *baaibroek* naar Eng. *bathing-trunks* (1895), Ndl. *zwembroek*; *bloed-oortapping* naar Eng. *blood transfusion* (1879), Ndl. *bloedtransfusie*; *bloufilm* naar Eng. *blue movie* (1965), Ndl. *pornofilm*; *eetstaking* naar Eng. *hunger strike* (1889), Ndl. *hongerstaking*; *dagbreek* naar Eng. *day-break* (1530); *gidshond* naar Eng. *guide dog* (1932), Ndl. *blindegeleidehond*; *grondboontjebotter* naar Eng. *peanut butter* (1903), Ndl. *pindakaas*; *kweekhuiseffek* naar Eng. *greenhouse effect* (1937), Ndl. *broeikaseweg*; *proefbuisbaba* naar Eng. *test-tube baby* (1978), Ndl. *reageerbuisbaba*;

selfhelpwinkel naar Eng. *self-service shop*, Ndl. *zelfbedieningswinkel*, *zelfbedieningszaak*; *skouhuis* naar Eng. *show house* (1962), Ndl. *modelwoning*; *surrogaatmoeder* naar Eng. *surrogate mother* (1972), Ndl. *draagmoeder*; *trompoppie* naar Eng. *drum-majorette* (1938), Ndl. *majorette*.

Ook buiten de leenvertalingen heeft het Afrikaans inheemse vormingen en het Nederlands Engelse leenwoorden, vgl. *pendeltuig* tegenover *shuttle*, *rekenaar* versus *computer*. Natuurlijk doet zich ook het omgekeerde voor: het Afrikaans heeft Engelse woorden waar het Nederlands inheemse vormingen heeft, vgl. *sokker* tegenover *voetbal*. De steeds meer toenemende invloed van het Engels op het Afrikaans, sterk vooral, zoals we boven al zagen, in de informele omgangstaal, zal voor een verdere lexicale verwijdering zorgen.

EWA bevat voorts de nodige inheemse woorden of uit de 'swart tale' overgenomen woorden die binnen de eigen cultuur gelden voor tal van zaken, processen, activiteiten, stereotiepen en opvattingen, levensomstandigheden, flora en fauna, enz., waarvoor het Nederlands geen equivalenten heeft. En het ligt voor de hand dat men voor nieuwe zaken, nieuwe internationale begrippen van na de Nederlandse invloed eigen woorden vormt, zoals *paddavoet* < *padda* 'pad' en *voet*, zo genoemd 'omdat die voetbedekking aan die gewebde poot van 'n padda herinner'. Het Nederlands heeft hier het veel minder beeldende *zwemvliezen*.

Niet alleen voor het lexicon maar ook voor de historische klank- en vormleer van zowel het Afrikaans als het Nederlands kan EWA een nuttige leverancier van gegevens zijn. Er staan in EWA heel wat woorden die in hun klankvorm direct aansluiten bij de klankvorm waarin die woorden gewestelijk in het Nederlands taalgebied nog bekend zijn of vroeger bekend geweest moeten zijn: woorden met *eu* in plaats van *oo* zoals *meule*, woorden met *sk* in plaats van *sch*, woorden met *e/i-* wisseling, met velarisering, enz. Ik wijs ter adstructie op een interessant woord als *skaduwee*, ontstaan uit de oude verbogen vorm *schaduwe* met verzwaring van de onbeklemtoonde eindvocaal tot *-ee*, en voor de morfologie op *oubaas*, *foeitog*, *kleinhuisie*, *swartskaaap*, *slimjan*, die blijk geven van de neiging van het Afrikaans om één woord te vormen waar het Nederlands een verbinding of woordgroep heeft.

6. Voor verbetering vatbaar

Vóór hun opleiding hadden de EWA-redacteuren geen enkele bemoeienis met etymologie of historische taalkunde gehad. Modern-taalkundigen inwilden in de etymologie is zoiets als een woestijnvolk leren schaatsen. Tegen die achtergrond is het verbluffend wat zij binnen relatief korte tijd hebben gepresteerd. Niettemin blijven er nog enige wensen tot verbetering over. Op een aantal daarvan wil ik in deze paragraaf ingaan. Ze betreffen de problematiek van de vormverschillen, de 'betekeniskloven', ontlending uit het Nederlands of uit het Engels en normatieve redactionele opmerkingen.

6.1 Vormverschillen en betekeniskloven

Afspraak in het algemeen was dat aan vormverschillen die veroorzaakt zijn door systematische klankontwikkelingen, stilzwijgend voorbijgegaan kon worden. Wel was bespreking noodzakelijk van aparte, afwijkende, onregelmatige, opvallende vormverschillen. Ondanks die afspraak bevat het woordenboek nogal wat gevallen waarbij op dergelijke vormverschijnselen onvoldoende of in het geheel niet gelet is. Alertheid voor (zelfs minimale!) vormverschillen is niettemin altijd geboden. Ze leiden vaker tot andere etymologische hypothesen.

EWA geeft *blikners* 'deurgeskawe op die sitvlak en tussen die bene, gewoonlik wanneer 'n perd bloots gery word' en beschouwt dit als een inheemse samenstelling van *blik* en *ners* = *naars*, nevenvorm van *aars* (na metanalyse van het onbepaald lidwoord). Ter vergelijking wordt gewezen op Ndl. *blikaars*. Dat brengt ons bij een verouderd Ndl. adjectief *blik* 'van vel ontbloot', horend bij een algemene betekenis 'open, bloot'. De specifiekere betekenis 'ontveld' komt al voor bij Mnl. *blec*. Voor *blikaars* geeft het WNT als betekenis: 'eene ontvelling aan de schaamdelen, inzonderheid veroorzaakt door paardrijden', precies die gespecialiseerde betekenis die EWA voor het Afrikaanse woord geeft. Het WNT bevat bovendien enige citaten, waaronder een met de vorm *Blick-naers*: 'Dat de Huyt ghestadigh traent, ghelijck in eene Blick-naers', uit *Heel-konste*, 3de druk 1660, van J. van Beverwijck. Daaruit blijkt dat het 17de-eeuwse Nederlands ook al de vorm met *-n-* had. Afrikaans *blikners* kan nu heel goed direct op die oude gewestelijke Hollandse nevenvorm teruggaan.

Een zelfstandig naamwoord *verkoue* wordt teruggevoerd op Ndl. *verkou-denheid*. Gewezen wordt voorts op *verkouenis* (1733) en *verkouentheid* (1803). Formeel is het substantief *verkouden* echter niet op een lijn te stellen met die afleidingen. Een znw. *verkouden* is in het Nederlands niet bekend. Daarom moet het zijn ontstaan aan een ontwikkeling in Afrikaans zelf danken. Waarschijnlijk gaat het om een geval van conversie van het bijvoeglijk naamwoord *verkoue* (dit wel < Ndl. bnw. *verkouden*).

Doedoe, een kindertaalwoord voor 'slapen', zou zijn oorsprong hebben in Ndl. *dodijnen* (1617): "n kindjie in die arms wieg en aan die slaap sing'. Hier wordt het hele bestanddeel *-ijnen* veronachtzaamd. *Narsing*: 'narcis' wordt herleid uit Ndl. *narcissen*, meervoud van *narcis*. Daarvoor neemt men een tussenvorm *narsen(s)* aan, die velarisering heeft ondergaan. Maar hoe moeten we het ontstaan van die tussenvorm begrijpen? Waarom zou die *is*-klank zomaar wegvallen? Zijn er parallellen in Afrikaans?

Onduidelijk en onjuist is in het artikel *glips* 'fout, vergissing, flater e.d.' de link met Engels *slip* 'flater, vergissing', waarmee volgens de redacteur *glips* naar vorm en betekenis overeenstemt. Wat de betekenis betreft klopt dit, maar wat de vorm betreft natuurlijk niet: een *g* is geen *s*. Voor *straaljagter* wordt Ndl. *straaljager* als mogelijke oorsprong geopperd. Als dit zo zou zijn, zou in ieder geval het vormelijke verschil tussen *-gt-* van het Afrikaanse en *-g-* van het Nederlandse woord, ofwel tussen de twee verschillende woorden *jager* en *jagter*, besproken moeten worden.

Dekodeer wordt gekarakteriseerd als een verafrikaanste vorm van Eng. *decode*. Vanwaar dan die uitgang *-eer*? Ligt hier overigens herkomst uit Ndl. *decoderen* niet meer voor de hand? *Skandeer* 'in versvoet verdeel' zou ook een afleiding met *-eer* zijn van de verafrikaanste vorm van Eng. *scan*. Hoe dan de *d* te verklaren? Overigens geldt ook hier dat herkomst uit Ndl. *scanderen* wel een betere oplossing is.

Bij *glimp* is een nevenvorm *glimps* vermeld, maar op die *-s* wordt in de etymologie zelf verder ten onrechte niet ingegaan. Ik kan niet bepalen in hoeverre het hier om een voor het Afrikaans bekend verschijnsel gaat. Wat ik wel weet is, dat EWA diverse voorbeelden bevat van woorden met *-ps* in plaats van *-s*: *blaps* 'fout, flater, gemors' < Eng. *blab* 'onbeduidend gepraat'; *deps* < Ndl. *deppen*; *gaps* 'iets vinnig gryp of steel' naast *gap* < Ndl. *gappen*; *glips* 'fout, flater', mogelijk verband met Ndl. *glippen*; *gops* 'eenvoudige, onopgevoede agteraf persoon' < Eng. *gob* 'Amerikaans matroos of gewone zeeman'; *keps* 'pet' < *kep* 'pet'; *klops* als afleiding van *klop* 'slaan'; *raps* 'ligte hou of liggies slaan' < Eng. *rap*; *sieps* 'weergave van een slaangeluid'; *skraps* < Ndl. *schrapp*; *tops* 'baie goed' naast *top*.

Niet alleen opvallende vormverschillen of vormafwijkingen behoeven verklaring. Het is ook een vereiste voor een goede etymologie dat betekenis-kloven worden gedicht, of in ieder geval worden besproken, als overbrugging niet mogelijk blijkt. Blote vermelding van betekenissen waartussen het verband volstrekt ondoorzichtig is, roept vragen op bij de lezers waarmee je ze niet mag laten zitten. Toch gebeurt dat in EWA wel eens. Bij *siebie* 'klein hondjie' wordt als een van de mogelijke etymologieën gegeven 'uit 'n S.A. swart taal *Sibi*, die naam van 'n stasie naby Pienaarsrivier in die Limpopo-provinsie'. Wat de naam van een 'stasie' te maken heeft met een klein hondje, is mij een raadsel. Hier was nadere toelichting geboden geweest.

Dalk wordt beschouwd als een samentrekking van *dadelik*, dat teruggaat op Ndl. *dadelijk*. Maar *dalk* heeft een betekenis 'miskien, moontlik', *dadelik* betekent 'onmiddellik, sonder versuim, op die oomblik'. Het opvallende betekenisverschil tussen beide woorden wordt ten onrechte niet verklaard. Overigens is ook in de woordgeschiedenis van Nederlands *dadelijk* geen aanknopingspunt te vinden voor een betekenis 'misschien, mogelijk'.

Deps 'iets wegvat of vir die grap steel' (omgangstaal) zou een afleiding zijn met *-s* van Ndl. *deppen*, klanknabootsend uit *dabben* 'stamp met voorpote' (t.o.v. perde). Wat het verband zou moeten zijn tussen 'wegnemen, stelen' en 'stampen met de voorpoten, van paarden', blijft onverklaard.

6.2 Uit het Engels of uit het Nederlands?

Bij nogal wat woorden is gekozen voor een herkomst uit het Engels, waar herkomst uit het Nederlands evengoed en vaak zelfs meer in aanmerking zou zijn gekomen. Ik kan mij niet herinneren dat hierover afspraken zijn gemaakt, of dat de redactie daar zelf een criterium voor heeft ontwikkeld. Maar het komt zo regelmatig voor dat we in ieder geval van een tendens kunnen spreken. Zo

zouden bijvoorbeeld *casino, frokkie, lasagna, trevira* uit het Engels en niet uit het Nederlands stammen, dit in weerwil van het bestaan van Ndl. *casino*, Ndl. *frok*, Ndl. *lasagna* en Ndl. *trevira*.

Voorkeur voor het Engels is ook herhaaldelijk te constateren bij samenstellingen die als leenvertaling uit het Engels worden gekenmerkt, terwijl diezelfde samenstellingen ook in het Nederlands aanwezig zijn. *Jeugherberg* zou een leenvertaling zijn van Eng. *youth hostel*, over de aanwezigheid van een mogelijke herkomst uit Ndl. *jeugdherberg* wordt niet gerept. *Skokdemper* wordt opgevat als leenvertaling van Engels *shock-absorber* en niet als ontlening aan Ndl. *schokdemper*. *Dagdroom* wordt beschouwd als leenvertaling van Eng. *day-dream*, terwijl Ndl. *dagdroom* als bronwoord rechtstreeks in aanmerking komt. Ook *swartskaap* wordt beschouwd als leenvertaling van Engels *black sheep* of eventueel zelfs van Frans *la bête noire*, wat gelukkig wel minder waarschijnlijk wordt geacht. Niet duidelijk wordt waarom Ndl. *zwart(e) schaap* hier niet mee mag doen en dus het zwarte schaap is. Ook bij *heupfles* wordt eenzijdig voor de moeilijke oplossing van een leenvertaling van Eng. *hip flask*, gekozen, terwijl Ndl. *heupfles* toch voor het grijpen lag.

Wat voor woorden geldt, geldt ook voor betekenissen. *Speen* wordt gegeven met twee betekenissen: 'tepel van een dier' en 'rubbermondstuk op 'n bababottel'. Voor de eerste betekenis wordt Nederlandse herkomst aangenomen, maar voor de tweede betekenis wordt een leenbetekenis van Engels *nipple* waarschijnlijker geacht. Waarom, is mij niet duidelijk. Het Nederlandse *speen* is ook in die betekenis zeer gebruikelijk.

Bij heel wat gevallen heb ik op grond van historische achtergrond en overeenkomende vorm juist omgekeerd de neiging eerder aan Nederlandse dan aan Engelse herkomst te denken. Los van die subjectieve ervaring, moet objectief gelden: als er geen criterium is noch een concrete aanwijzing dat aan herkomst uit een van beide talen de voorkeur gegeven moet worden, moet men beide mogelijkheden open laten, zoals bijvoorbeeld keurig het geval is bij *eskapade*: 'Uit Ndl. *escapade* (1824) of Eng. *escapade* (1653)'.

6.3 Normatieve redactionele opmerkingen

Etymologische woordenboeken zijn krachtens hun aard descriptief. Men verwacht er geen kritiek op woorden, hun vorming of hun gebruik. Af en toe steken ze in EWA toch de kop op, zoals bijvoorbeeld bij *loopgraaf*: 'Ndl. *loopgraaf* is 'n lomp vertaling van D. *laufgraben* en behoort eintlik *loopgracht* te wees', of bij *hartomleiding*: 'Dit is wel 'n hartoperasie wat uitgevoer word, maar dit is bloedvate en nie die hart nie wat omgelei word. Dit is dus in werklikheid foutief om van 'n 'hartomleiding' te praat'.

6.4 Kennis van het Nederlands

Soms vormt een niet geheel toereikende kennis van het Nederlands een pro-

bleem voor de redactie. Voor de bepaling van het (nog) al dan niet voorkomen van woorden of betekenissen is men dan geheel aangewezen op het WNT of de Grote Van Dale. Het gaat niet altijd goed. Bij het lidwoord 'n wordt als etymologie gegeven: 'Verkorting as gevolg van swak beklemtoning van *een*, met lg. uit Ndl. *een*.' Daarna volgt de mededeling: 'Die lw. 'n is ook gewestelik in Gronings opgeteken.' Ik weet niet waar die mededeling op gebaseerd is. Zij is in ieder geval onjuist. De uitspraak met zwak beklemtoonde vocaal is in het Nederlands algemeen, althans niet aan enig gewest gebonden. De spelling 'n is een informele schriftelijke weergave van die uitspraak.

Ook onbekendheid met de Nederlandse spellingsgewoonten kan soms leiden tot merkwaardige uitspraken. Bij *aamborstig* wordt Ndl. *aamborstig* als juiste oorsprong aangewezen, met een datering 1710. Voor *aamborstich*, louter een spellingsvariant met *ch* voor *g*, wordt apart 1612 opgegeven. De kwalificatie 'vroeger ook' is daarbij nogal vreemd.

7. Besluit

EWA is een bijzonder product van Nederlands-Afrikaanse samenwerking. Van Nederlandse zijde was er allereerst de lancering van het idee door prof. P.G.J. van Sterkenburg, directeur van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL). De benodigde fondsen kwamen er dankzij dr. J. Kist, penningmeester van het INL, en mr. drs. L. Jongsma, voorzitter van de Raad van Bestuur van de uitgeversmaatschappij Sdu. Ik tekende, zoals ik in de openingsalinea al aangaf, voor de etymologisch-lexicografische opleiding en begeleiding. Van Afrikaanse zijde was er de omarming van het idee door prof. A.H. van Wyk, voorzitter van de toenmalige Beheerraad van de WAT. Het WAT leverde in de persoon van dr. D.J. van Schalkwyk, toen hoofdredacteur van het WAT, de bestuurder van het project en zorgde voor administratieve ondersteuning door M.H. van der Westhuizen en T. Harteveld, die zich ook met het zetwerk belastte.

Maar EWA is en blijft bovenal het werk van 'tegniese redakteur' G.J. van Wyk en de auteurs A.E. Cloete, A. Jordaan, dr. H.C. Liebenberg en prof. H.J. Lubbe. In het werk klinkt ook nog op verscheidene plaatsen de naam door van prof. J. Combrink, met dr. Liebenberg redacteur van het eerste uur, maar ons helaas te vroeg ontvallen. Zij hebben een boeiend en onderhoudend werk afgeleverd en verdienen daarvoor respect, hulde en: Baie dankie.

Bronnen

- Bloch, Oscar en Walther von Wartburg.** 1994. *Dictionnaire étymologique de la langue française*¹⁰. Paris: Presses Universitaires de France.
- Boshoff, S.P.E. en G.S. Nienaber.** 1967. *Afrikaanse etimologieë*. Pretoria: Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns.

-
- EWA.** — Van Wyk, G.J. (Tegn. Red.), A.E. Cloete, A. Jordaan, H.C. Liebenberg en H.J. Lubbe. 2003. *Etimologiewoordeboek van Afrikaans*. Stellenbosch: Buro van die WAT.
- Hiersche, Rolf.** 1993. Zum Deutschen Etymologischen Wörterbuch. Bremmer, Rolf H. en Jan van den Berg (Red.). 1993. *Current Trends in West Germanic Etymological Lexicography*: 65-76. Leiden: E.J. Brill.
- Malkiel, Yakov.** 1976. *Etymological Dictionaries. A Tentative Typology*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Pfeiffer, Wolfgang.** 1993. *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Berlin: Akademie Verlag.
- Pfister, Max.** 1980. *Einführung in die Romanische Etymologie*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Ponelis, Fritz.** 1998. Convergentie van het Afrikaans met het Engels. Klooster, W.G., H.J.W.M. Broekhuis, E.H.C. Elffers-van Ketel en J.P.A. Stroop (Red.). 1998. *Eerste Amsterdams Colloquium Nederlandse Taalkunde. Lezingen gehouden op 10 en 11 december 1997*: 121-131. Amsterdam: Leerstoelgroep Nederlandse Taalkunde Universiteit van Amsterdam.
- Ponelis, Fritz.** 2002. Etimologiewoordeboek van Afrikaans (recensie). *Lexikos* 12: 329-334.
- Seebold, Elmar.** 1981. *Etymologie. Eine Einführung am Beispiel der deutschen Sprache*. München: Verlag C.H. Beck.
- WNT.** — 1864–1998. *Woordenboek der Nederlandsche taal*. Leiden.